

Conceptual analysis of "Question of the levels of existence system" in the ontology of Sadr al-Mutalahin Shirazi and Sadr al-Din Qonavi

Marzieh Amri¹ | Mahdi Kohnoji² | Hadi Wasehi³

1. PhD student of Islamic philosophy and theology, Islamic Azad University, Qom Branch.
E-mail: M.amri8981@gmail.com
2. Assistant Professor of Imam Khomeini Educational and Research Institute.
E-mail: MahdiKahnooji@iki.ac.ir (Corresponding Author)
3. Assistant Professor of Islamic Philosophy and Theology, Islamic Azad University, Qom Branch.
E-mail: Hadi.vasi@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 20 January 2024

Received in revised form

24 February 2024

Accepted 25 February

2024

Published online 22

September 2024

Keywords:

the ranks of the system of existence; Mulla Sadra; Qunovi; originality of existence; originality of nature; Gentlemen, fixed.

ABSTRACT

When the philosopher studies existence, she also faces the question of the unity and plurality of existence. And when he accepts the plurality, After determining the subject of plurality - that is, showing what is plural - she tries to become aware of the levels and classes of those plural things and explain and prove the levels of the system of existence. This research, focusing on two fundamental ontological issues in the thought of Sadr al-Mutalahin Shirazi and Sadr al-Din Qonavi, has shown that: Based on the belief in the originality of existence, Sadr al-Mutalahin Shirazi has analyzed the question of the hierarchy of the system of existence in such a way that the result is two types of real and virtual hierarchy for the system of existence. On the other hand, Sadr al-Din Qonavi can be placed in the list of those who believe in the originality of nature based on the definition and some of the rulings listed for the stable nobles, and a special type of ranking for the system of existence based on the originality of nature can be documented to him. ; Although the consideration of all the rules that he enumerated for the stable nobles, as well as the observation of the exact position of the idea of the stable nobles in his intellectual system, makes the question of the levels of the system of existence in Qonavi's thought to be analyzed independently of the issue of the originality of existence and the originality of nature.

Cite this article: Amiri, M & Kohnoji, M & Wasehi, H (2024). Conceptual analysis of "Question of the levels of existence system" in the ontology of Sadr al-Mutalahin Shirazi and Sadr al-Din Qonavi, *History of Islamic Philosophy*, 3 (3), 153-172. <https://doi.org/10.22034/hpi.2024.436728.1056>

© The Author(s).

Publisher: Ale-Taha Higher Education Institute.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hpi.2024.436728.1056>

Extended Abstract

Introduction

The question of the ordering of the system of existence is a question whose meaning - regardless of the answer given to it - depends on the answers given to other questions; ; What is the real world full of? From what you are or what you are? If the real world is full of things - essences, and existence is nothing but a mental validity, and it is realized in a wide and possible way, The question of the order of the system of existence is the question of the types of essences and classes of categories; If the real world is full of existence, and the essence is nothing but a mental validity and it is realized by chance and possibility, The question of the ranking of the system of existence is, in truth and without any virtual doubt, the question of the ranks of the system of existence; However, if what fills the real world with itself is a being that does not reflect any kind of multiplicity, The question of the ranking of the system of existence - of course, if it is considered a fundamentally correct question - the question of the ranking of something other than existence.

Method

This research reflects on two ontological theories from two influential thinkers in the philosophical thought of Iran - namely Sadr al-Din Qonavi and Sadr al-Mutalahin Shirazi. She tries to show the difference between the two, not in the answer they give to the question of the order of the system of existence, but in the conceptual analysis of that question in their eyes. All the researches that have dealt with the levels of the existence system of a thinker have neglected the semantic analysis of that question based on the ontological views of that thinker; ; This research, for the first time, analyzed the concept of that question in the eyes of two great Muslim thinkers and aims to answer this question. That: When Sadr al-Din Qonavi and Sadr al-Mutalahin Shirazi talk about the hierarchy of the system of existence and the classes of the world, what exactly are they talking about and how is that question formulated from a conceptual point of view?

Found

For the conceptual analysis of the "Question of the Levels of the System of Being" based on the ontological opinions of Sadr al-Mutalahin Shirazi

and Sadr al-Din Qonavi. It is necessary that, at first, his point of view regarding two fundamental ontological issues, ie\')): The issue of originality of existence or originality of nature, and (2): The issue of fixed nobles should be explained; After dealing with her thought regarding the two mentioned issues, we can reach a justified analysis regarding the concept of questioning the ordering of the existence system in her thought system.

Result

When we ask about the ranks of the system, what exactly are we asking about? The answer to this question has an epistemological precedence over the answer to the question of the levels of the existence system. The difference between Sadr al-Din Qonavi and Sadr al-Mutalahin Shirazi in the conceptual analysis of the question of the levels of the system of existence should be found in their ontological opinions. Sadr al-Mutalahin Shirazi, based on the idea of the originality of existence and the validity of nature, when from the dualities such as the duality of cause and effect, It speaks about the relational and independent, single and multiple, subjective and external. And it deals with the classification of what fills the outer space as a being in essence But when she deals with levels such as the world of reason, the world of example, the world of matter and the soul She talks about the levels of nature and classifies the nature in a common way, i.e. people "we are the answer to our answer" as what exists in the broad and the permissible way. Also, Sadr al-Din Qonavi, when she talks about the first and second determinations - the position of oneness and unity - in the first Prophet, she is talking about the stages of the appearance of truth. But when she talks about the other four prophets - the world of spirits, the world of ideals, the world of matter and the perfect human being - she is talking about the levels of emergence of nobles. Of course, taking into account that in Qonavi's thought, the three principles of spirits, ideals and matter are in fact subordinate to the ideal of the perfect human being, the question of the levels of the system of existence in his eyes can be formulated in the form of a question of the manifestations of the ideal of Ahadi Ahmadi Jami.

تحلیل مفهومی «پرسش از مراتب نظام هستی» در هستی‌شناسی صدرالمتألهین شیرازی و صدرالدین قونوی

مرضیه امری^۱ | مهدی کهنوجی^۲ | هادی واسعی^۳

M.amri8981@gmail.com

MahdiKahnouji@iki.ac.ir

Hadi.vasi@gmail

۱. دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، قم، ایران.

۲. دانشیار گروه فلسفه، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، قم، ایران (نویسنده مسئول).

۳. استادیار، گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، قم، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

فیلسوف آنگاه که به مطالعه هستی می‌پردازد با پرسش از وحدت و کثرت هستی نیز روبه‌رو می‌شود، و آنگاه که کثرت را می‌پذیرد، می‌کوشد تا پس از تعیین موضوع کثرت - یعنی نشان دادن آنچه که متکثر است - از مراتب و طبقات آن امور متکثر آگاه شده و به تبیین و اثبات مراتب نظام هستی بپردازد. این پژوهش با تمرکز بر دو مسئله بنیادین هستی‌شناسانه در اندیشه صدرالمتألهین شیرازی و صدرالدین قونوی نشان داده است: صدرالمتألهین شیرازی بر اساس باور به اصالت وجود، پرسش از مراتب نظام هستی را به‌گونه‌ای تحلیل کرده که برآیند آن دو نوع مرتبه‌مندی حقیقی و مجازی برای نظام هستی است؛ در مقابل صدرالدین قونوی را می‌توان بر اساس تعریف و پاره‌ای از احکامی که برای اعیان ثابتة برشمرده در فهرست باورمندان به اصالت ماهیت جای داد و گونه‌ای خاص از مرتبه‌مندی برای نظام هستی بر پایه اصالت ماهیت را به او مستند کرد؛ اگرچه ملاحظه تمام احکامی که او برای اعیان ثابتة برشمرده، و نیز مشاهده جایگاه دقیق ایده اعیان ثابتة در منظومه فکری او، موجب می‌شود که پرسش از مراتب نظام هستی در اندیشه قونوی فارغ از مسئله اصالت وجود و اصالت ماهیت تحلیل شود.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۰/۳۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۱۲/۰۶

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:

مراتب نظام هستی،

ملاصدرا، قونوی، اصالت

وجود، اصالت ماهیت، اعیان

ثابتة.

استناد: امری، مرضیه؛ کهنوجی، مهدی؛ واسعی، هادی (۱۴۰۳). تحلیل مفهومی «پرسش از مراتب نظام هستی» در هستی‌شناسی صدرالمتألهین شیرازی و صدرالدین قونوی، *تاریخ فلسفه اسلامی*، ۳ (۳)، ۱۷۲-۱۵۳. <https://doi.org/10.22034/hpi.2024.436728.1056>

ناشر: موسسه آموزش عالی آل طه

DOI: <https://doi.org/10.22034/hpi.2024.436728.1056>

© نویسندگان.

مقدمه

پرسش از مرتبه‌مندی نظام هستی، پرسشی است که معنای آن - فارغ از پاسخی که بدان داده می‌شود - تابع پاسخ‌هایی است که به پرسش‌هایی دیگر داده می‌شود؛ اینکه جهان واقع از چه لبریز است؟ از هستی یا از چیستی؟ اگر جهان واقع، مملو از چیزها - ماهیات - است، و وجود، چیزی غیر از اعتباری ذهنی نیست و بالعرض و المجاز تحقق دارد، پرسش از مرتبه‌مندی نظام هستی، پرسش از اقسام ماهیات، و طبقات مقولات است؛ اگر جهان واقع، مملو از هستی است، و ماهیت، چیزی غیر از اعتباری ذهنی نیست و بالعرض و المجاز تحقق دارد، پرسش از مرتبه‌مندی نظام هستی، در حقیقت و بی‌هیچ شائبه مجازی، پرسش از مراتب نظام هستی است. باین حال اگر آنچه جهان واقع را از خویش پر کرده، هستی‌ای باشد که هیچ‌گونه کثرتی را بر نمی‌تابد، پرسش از مرتبه‌مندی نظام هستی - البته اگر اساساً پرسشی صحیح به‌شمار آید - پرسش از مراتب چیزی غیر از هستی خواهد بود. این پژوهش با تأمل در دو نظریه هستی‌شناسانه از دو متفکر تأثیرگذار در اندیشه فلسفی ایران - یعنی صدرالدین قونوی و صدرالمتألهین شیرازی - می‌کوشد تا اختلاف آن دو را نه در پاسخی که به پرسش از مرتبه‌مندی نظام هستی می‌دهند، بلکه در تحلیل مفهومی آن پرسش در نزد ایشان نشان دهد. تمام پژوهش‌هایی که به مراتب نظام هستی نزد اندیشمندی پرداخته‌اند از تحلیل معنایی آن پرسش بر اساس آراء هستی‌شناسانه آن اندیشمند غفلت کرده‌اند؛ این پژوهش برای اولین بار اقدام به تحلیل مفهومی آن پرسش در نزد دو اندیشمند بزرگ مسلمان کرده و درصدد است تا بدین پرسش پاسخ دهد که آنگاه که صدرالدین قونوی و صدرالمتألهین شیرازی از مرتبه‌مندی نظام هستی و طبقات عالم می‌گویند دقیقاً از چه چیزی می‌گویند. آن پرسش در نزد ایشان چگونه از منظر مفهومی صورت‌بندی می‌شود؟ برای تحلیل مفهومی «پرسش از مراتب نظام هستی» بر پایه آراء هستی‌شناسانه صدرالمتألهین شیرازی و صدرالدین قونوی لازم است که در ابتدا دیدگاه ایشان در خصوص دو مسئله بنیادین هستی‌شناسانه یعنی (۱): مسئله اصالت وجود یا اصالت ماهیت، و (۲): مسئله اعیان ثابته تبیین شود؛ پس از رسیدگی به اندیشه ایشان در خصوص دو مسئله مذکور می‌توان به تحلیلی موجه در خصوص مفهوم پرسش از مرتبه‌مندی نظام هستی در منظومه فکری ایشان دست یافت.

الف) اصالت وجود و اعتباریت ماهیت

میرداماد با ننگاشتن رساله‌ای کوچک در اثبات اینکه «اثرجاعل، حقایق خارجیه هستند و وجود امری انتزاعی است» (میرداماد، ۱۳۸۱، صص ۵۰۴ تا ۵۰۷) برای اولین بار جماعتی از فیلسوفان را به صورت صریح با این پرسش روبه‌رو کرد که آیا وجود اصیل و ماهیت اعتباری، یا ماهیت اصیل و وجود اعتباری است؟^۱ میرداماد در پاسخ به این پرسش، ماهیت را اصیل، و وجود را اعتباری دانست. صدرالمتهلین شیرازی نیز تا مدت‌ها به اصالت ماهیت باور داشت اما در نهایت با هدایت الهی - به تعبیر خودش - از آن رأی عدول کرده و به اصالت وجود و اعتباریت ماهیت ملتزم گشت (شیرازی، ۱۴۲۳، ص ۴۹؛ همان، ۱۳۸۷، صص ۲۰۷ و ۲۰۸) او تقریباً در تمام آثار خویش به این مسئله بنیادین اشاره کرده و برای اصالت وجود و اعتباریت ماهیت به گونه‌های متفاوت و با عبارات متعدد اقامه دلیل کرده است؛ (شیرازی، ۱۴۲۸، ص ۸۶۲؛ همان، ۱۴۲۳، صص ۳۸ و ۳۹؛ همان، ۱۳۶۳، صص ۱۰ و ۱۱) بنابراین اندیشمندانی که پیش از میرداماد و صدرالمتهلین می‌زیسته‌اند - تا آنجا که متون ایشان گواهی می‌دهد - هرگز با پرسش از اصالت و اعتباریت وجود و ماهیت روبه‌رو نشده‌اند؛ پس نمی‌توان آموزه‌ای سازوار با اصالت وجود یا اصالت ماهیت را به ایشان منتسب کرد. به‌عنوان مثال اگرچه ابن‌سینا - چون دیگر مشائین - به اصالت وجودی مشهور است (سبزواری، ۱۳۷۹، ص ۶۶) اما باور او به وجود خارجی کلی طبیعی (ابن‌سینا، ۱۴۰۴، ص ۲۰۲) تنها با اصالت ماهیت در تلائم است؛ از دیگر سوی اگر چه شیخ شهاب‌الدین سهروردی به اصالت ماهوی مشهور است (سبزواری، ۱۳۷۹، ش، ص ۶۷) اما باور او به اینکه تشخیص به وجود است (سهروردی، ۱۳۸۰، ص ۳۳۵) فقط با اصالت وجود سازگار است. با این حال می‌توان با تأمل در رویکردهای ایشان نسبت به دیگر مسائل مرتبط، و

۱. در برخی از پژوهش‌های معاصر استناد آن رساله به میرداماد مورد مناقشه قرار گرفته و بر اساس شواهدی تاریخی و متنی، صحت آن انتساب نفی شده است. (رنجبر، هما، و حسینی، داود؛ درباره تاریخ مشهور مسئله اصالت وجود؛ فلسفه و کلام؛ بهار و تابستان ۱۳۹۸؛ صص ۱۰۷ تا ۱۲۳) بر اساس آن پژوهش خود صدرالمتهلین مبدع پرسش از اصالت وجود و اعتباریت ماهیت یا اصالت ماهیت و اعتباریت وجود بوده است.

پاسخی که به پرسش‌های متناسب با مسئله اصالت وجود یا ماهیت داده‌اند، انتساب هر کدام از آن دو نظریه را به صورتی غیرمستقیم به آن‌ها موجه‌سازی کرد. از این‌روی اشاره‌ای کوتاه به مبادی تصویری مسئله «وجود اصیل است» در نزد صدرالمتهلین، می‌تواند مقدمه‌ای باشد برای دانستن اینکه اولاً پرسش از مراتب نظام هستی در نزد او چگونه صورت‌بندی می‌شود؟ و ثانیاً آیا ایده اعیان ثابته در نزد صدرالدین قونوی، او را در شمار قائلین به اصالت ماهیت جای می‌دهد، یا اینکه پرسش از مراتب نظام هستی در نزد او باید در فضایی فارغ از پرسش از اصالت وجود یا اصالت ماهیت تحلیل و صورت‌بندی شود؟

با اینکه صورت‌بندی‌های متعددی از مسئله اصالت وجود قابل ارائه است اما به نظر می‌رسد که حداقل در مفروض بودن چندین گزاره در نزد صدرالمتهلین و اتباع او اتفاق نظر وجود دارد. اما چنین نیست که تصریح به تمام آن گزاره‌ها در متون خود صدرالمتهلین دست‌یافتنی باشد: ۱) واقعیتی در جهان خارج هست و چنین نیست که جهان خارج یکسره پوچ و وهم باشد؛ ۲) چیستی و هستی در آن واقعیت خارجی که سفسطه را نفی می‌کند از یکدیگر در مرحله مفهوم متمایزند؛ ۳) هر واقعیت خارجی چنین است که یا مصداق مفهوم هستی است و یا مصداق مفهوم چیستی؛ پس چنین نیست که هر واقعیتی هم وجود باشد و هم ماهیت، و نیز چنین نیست که هر واقعیتی نه وجود باشد و نه ماهیت؛ (عبودیت، ۱۳۸۵، صص ۱۲۵-۱۲۸) ۴) اینکه پاره‌ای از واقعیت‌های خارجی مصداق مفهوم وجود باشند و پاره‌ای دیگر از آن واقعیت‌ها، مصداق مفهوم ماهیت؛ اگرچه ممکن است اما هیچ‌کدام از دلایل‌هایی که برای اثبات هر کدام از دو نظریه اصالت وجود و اصالت ماهیت اقامه شده‌اند چنین اقتضایی ندارند؛ یعنی مقتضای آن دلیل‌ها یا اصالت وجود در تمام واقعیت‌ها، و یا اصالت ماهیت در تمام واقعیت‌ها است.

برای راهیابی به تحلیل پرسش از مراتب نظام هستی در نزد صدرالمتهلین، لازم است که مبادی تصویری سنگ بنای فلسفه او یعنی مسئله اصالت وجود و اعتباریت ماهیت تبیین شوند و مقصود او از چهار مفهوم «وجود»، «ماهیت»، «اصیل» و «اعتباری»، در مسئله «وجود اصیل است و ماهیت اعتباری است» روشن گردد:

۱. وجود

وجود دو معنا دارد: ۱) آنچه بر واقعیتی صادق است یعنی مصداق خارجی دارد؛ ۲) آنچه جهان خارج را پر کرده و تشکیل دهندهٔ ملاً بیرون است. (شیرازی، ۱۴۲۳، ص ۱۶۳) اگرچه برخی از معاصرین از صدق حقیقی وجود بر واقعیت خارجی، اصالت ماهیت را نتیجه گرفته‌اند (فیاضی، ۳۸۶، صص ۴۳ و ۴۴) اما صدرالمتألهین در عبارات فراوانی تصریح کرده که مقصود او از وجود در مسئلهٔ اصالت وجود، معنای دوم آن است. (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۱۲۲، ۲۹۶؛ همان، ۱۴۲۸، ص ۸۰۰) آنچه به بداهت خویش واگذار شده و به‌عنوان گزینه‌ای قابل اعتنا مورد توجه و بررسی قرار نگرفته این است که مقصود از وجود در مسئلهٔ اصالت وجود و در تمام مسائل فلسفه - غیر از مسئلهٔ اشتراک معنوی وجود - مفهوم وجود نیست بلکه مابازای آن مفهوم و مصدوق علیه آن است. (جوادی آملی، ۱۳۸۲، ص ۲۶۵؛ شیرازی، ۱۴۱۷، ص ۴۱۰) بنابراین آنگاه که گفته می‌شود «وجود اصیل است»، مقصود این است که آنچه جهان خارج را پر کرده و تشکیل دهندهٔ ملاً بیرون است، اصیل است؛ هرگز مقصود از اصالت وجود این نبوده که مفهوم وجود اصیل است؛ یعنی آنچه بر واقعیتی خارجی صدق می‌کند و مصداق خارجی دارد اصیل است.

۲. ماهیت

صدرالمتألهین بارها ماهیت هر چیزی را به حکایت عقلی آن چیز و شبیح ذهنی آن چیز تعریف کرده است؛ (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۲۳۶، ۴۰۳؛ همان، ۱۳۶۳، ص ۴؛ همان، ۱۴۱۷، صص ۴۰ و ۴۱) باین حال نمی‌توان از اینکه ماهیت مشترک لفظی است و در حکمت متعالیه بر سه معنا اطلاق می‌شود چشم پوشید. معنای اول «ما یقال فی جواب ما هو»؛ پاسخی که در مقابل پرسش از ذات شیء - به معنای منطقی: نوع - قرار می‌گیرد. این معنا از ماهیت که ماهیت بالمعنی الاخص نیز نامیده می‌شود، شامل هیچ‌کدام از معقولات ثانی فلسفی - از جمله وجود - و معقولات ثانی منطقی نمی‌شود. این معنا از ماهیت در صورتی در مقابل معقولات ثانی فلسفی و معقولات ثانی منطقی قرار دارد که مقصود از آن، ماهیت به حمل شایع، یعنی افراد «ما یقال فی جواب ما هو» باشد. اما ماهیت به حمل اولی و مفهوم ماهیت به معنای «ما یقال فی جواب ما هو» از ماهیات شمرده نمی‌شود و در عداد معقولات ثانی فلسفی قرار دارد. (طباطبایی، ۱۴۰۴، ص ۸۹) معنای دوم «ما به الشیء هو هو». این معنا از

ماهیت را که ماهیت بالمعنی الاعم نیز می‌نامند، علاوه بر معنای اول از ماهیت، تمام معقولات ثانی فلسفی - از جمله وجود و عدم - و معقولات ثانی منطقی را دربرمی‌گیرد. (طباطبایی، ۱۳۸۶ ش، ص ۲۰۳) معنای سوم «هر مفهومی غیر از مفهوم وجود». این معنا از ماهیت، حد وسط بین معنای اول و معنای دوم است؛ یعنی اعم از معنای اول، و اخص از معنای دوم است. ماهیت در این معنا علاوه بر ماهیت بالمعنی الاخص، شامل تمام معقولات ثانی منطقی و معقولات ثانی فلسفی به غیر از مفهوم وجود می‌شود؛ بنابراین آنگاه که گفته می‌شود «ماهیت اعتباری است» مقصود این است که ماهیت به حمل شایع یعنی افراد «ما یقال فی جواب ما هو» اعتباری است؛ چراکه نمی‌توان ماهیت به معنای دوم و سوم را قصد کرد و همچنان بر مفروض بودن گزاره‌های چهارگانه و نیز دلیل‌های اقامه شده بر اصالت وجود وفادار ماند.

۳. اصیل و اعتباری

مقصود از اصیل، موجود بالذات و مقصود از اعتباری موجود بالعرض است. (عبودیت، ۱۳۸۵، ص ۱۲۵) صدق بالعرض و المجاز بر واقعیت خارجی، و نداشتن مصداق خارجی دو رکن اساسی برای اعتباری در مقابل اصیل از دیدگاه صدرالمتألهین به شمار می‌آیند؛ (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۳۸ و ۵۶؛ همان، ۱۴۲۸، ص ۸۳۷) بنابراین اینکه صدرالمتألهین، ماهیت را امری اعتباری می‌داند بدین معناست که آن را فاقد مصداق خارجی و در عین حال بالعرض و المجاز صادق بر واقعیت خارجی می‌داند. همچنین شیخ اشراق که وجود را امری اعتباری می‌داند، آن را فاقد مصداق خارجی، و بالعرض و المجاز صادق بر واقعیت خارجی تلقی می‌کند. امر اعتباری در مقابل امر اصیل را می‌توان با این ویژگی‌های چهارگانه توضیح داد:

(الف) مفهومی که مصداق آن، واقعیت خارجی نیست؛

(ب) مفهومی که تصویر و حکایت واقعیت خارجی است. حکایت و تصویری آن‌چنان منطبق که همواره با محکی و صاحب تصویر اشتباه می‌شود؛

(ج) مفهومی که به اعتبار حکایت از واقعیت خارجی فقط بر آن صدق می‌کند اما جهان خارج را پر نکرده است؛ باین حال انسان به غلط می‌پندارد. مصداق آن واقعیت خارجی

است و جهان خارج توسط مصداق آن پر شده است؛
 (د) مفهومی که به حمل هو هو بر هیچ واقعیت خارجی قابل حمل نیست، اما بالعرض و
 المجاز بر واقعیت خارجی صدق می‌کند.

علامه طباطبایی در فلسفه خویش از پنج معنا برای امر اعتباری یاد کرده است؛ (۱) امر
 اعتباری بالمعنی الاخص؛ (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۳) (۲) امر اعتباری بالمعنی الاخص؛ (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۳) (۳) امر
 اعتباری در مقابل امر اصیل؛ (۴) امر اعتباری در مقابل موجود فی نفسه؛ (طباطبایی، ۱۴۰۴،
 ص ۲۵۸؛ همان، ۱۴۲۰، صص ۱۸۶ و ۱۸۷) (۵) امر اعتباری در مقابل امر حقیقی. (طباطبایی،
 ۱۳۸۴، ص ۲۰۵) ماهیت در حکمت متعالیه صدرایی آنگاه که در اصطلاح اول در مقابل امر
 اعتباری قرار می‌گیرد در اصطلاح دوم امری اعتباری است. همچنین وجود در حکمت
 متعالیه صدرایی آنگاه که در اصطلاح دوم، امری اصیل شمرده می‌شود در اصطلاح اول،
 امری اعتباری است؛ زیرا حیثیت مصداق آن، فقط حیثیت خارجیت و ترتب اثر است؛
 بنابراین معنای دو گزاره «وجود اصیل است» و «ماهیت اعتباری است» به ترتیب عبارت
 است از آنچه جهان خارج را پر کرده و تشکیل دهنده ملاً بیرون است موجود بالذات است.
 ماهیت به حمل شایع یعنی افراد «ما یقال فی جواب ما هو» موجود بالعرض است؛ یعنی
 بالعرض و المجاز بر واقعیت خارجی صدق می‌کند، اما فاقد مصداق خارجی است. بر
 اساس بداهت و همان‌گویی که در جمله اول است - آنچه جهان خارج را پر کرده و
 تشکیل دهنده ملاً بیرون است، موجود بالذات است - می‌توان مدعای اصلی صدرالمتألهین
 در مسئله اصالت وجود را مدعایی سلبی تلقی کرد و او را در صدد نفی اصالت از ماهیت، و
 نه اثبات اصالت برای وجود دانست.

ب) تحلیل مفهومی «پرسش از مراتب نظام هستی» در اندیشه صدرالمتألهین شیرازی
 پس از ایضاح مقصود صدرالمتألهین از مفاهیم به‌کار رفته در دو گزاره «وجود اصیل است»
 و «ماهیت اعتباری است» می‌توان تحلیل او از پرسش «نظام هستی چه مراتبی دارد؟» را
 به‌دست آورد. اگر وجود اصیل باشد و ملاً بیرون را تنها وجود پر کرده باشد و ماهیت
 چیزی بیش از ظهور ذهنی وجود که بالعرض و المجاز بر واقعیت صدق می‌کند نباشد، نظام
 هستی که مملو از وجود است دارای مراتب است؛ یعنی تنها وجود است که دارای مراتب و

طبقات است؛ بنابراین آنگاه که صدرالمتألهین از مراتبی در نظام هستی امکانی چون مرتبه عالم عقل، مرتبه عالم مثال و مرتبه عالم ماده یاد می‌کند - با توجه به اینکه عقل، مثال و ماده ماهیت‌اند و از افراد «ما یقال فی جواب ما هو» به شمار می‌آیند - مراد جدی او این است که جهان خارج مملو از وجودهای ممکن است که ظهور آن وجودها در مراتب مختلف، در جامه صورت‌های ذهنی عقلی، مثالی و مادی بالعرض و المجاز تحقق می‌یابد؛ بنابراین لازم است که برای گریز از ناسازگاری، تمام دلیل‌هایی که صدرالمتألهین بر انفصال عالم عقل و ماده، و استقلال آن دو از ادراک سوژه اقامه کرده است (شیرازی، ۱۴۲۳، ص ۳؛ همان، ۱۳۶۳، ص ۴۴۳) بر مماشات او با قوم، یا بر تأثرات ناخودآگاه نسبت به رسوبات باقیمانده از ایده اصالت ماهیت تفسیر شوند. البته تصریح صدرالمتألهین به اتصال عالم مثال و نفی مثال منفصل را می‌توان از ایده‌های درخشان او درباره مراتب نظام هستی که به صورتی مستقیم برآمده از دیدگاه اصالت وجودی اوست به‌شمار آورد. صدرالمتألهین در مسئله عالم مثال در دو موضع با شیخ اشراق به مخالفت برخاسته است: (۱) عالم مثال منفصل؛ صدرالمتألهین ادله شیخ اشراق برای اثبات عالم مثال منفصل را ناتمام دانسته و صور خیالی را موجود در نزد انسان، و نه موجود در عالمی مستقل از ادراک برشمرده است؛ (۲) او همچنین صورت‌های موجود در آینه را در عالم طبیعی جسمانی موجود می‌داند نه در عالم مثال؛ (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۳۰۰-۳۰۳) بنابراین پرسش از مراتب نظام هستی در اندیشه صدرالمتألهین را می‌توان به دو گونه حقیقی و مجازی، یا مسامحی و بی‌تسامح صورت‌بندی کرد: آنگاه که در متون حکمت متعالیه صدرایی سخن از دوگانه‌هایی چون واجب و ممکن، واحد و کثیر، علت و معلول، رابط و مستقل، بالفعل و بالقوه، و ذهنی و خارجی است، نظام هستی به صورتی حقیقی مرتبه‌مند دانسته شده و بالذات و بدون واسطه طبقه‌بندی شده است. اما آنگاه که از عوالم سه‌گانه عقل و مثال و ماده، و نیز از نفس و جسم سخن به میان می‌آید نظام هستی به صورتی مجازی و بالعرض مرتبه‌مند شمرده شده و طبقات ماهیات، بالعرض به طبقات وجود اسناد داده شده است. البته نباید این حقیقت را نادیده انگاشت که صدرالمتألهین در فصل بیست و پنجم و بیست و ششم از مرحله ششم از سفر اول - مباحث پایانی علیت - از وحدت تشکیکی وجود گذر کرده، معلول را به شأن و تطور علت فروکاسته و هر گونه استقلالی را از آن سلب کرده و آن را متمحض در آیتیت و نشانگی

حضرت حق قرار داده، دو دلیل بر وحدت شخصی وجود و توحید خاصی اقامه کرده و به تبیین تازه‌ای از دوگانه‌های واجب و ممکن، و جوهر و عرض اقدام کرده است. (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۲۸۶-۳۲۷) بنابر دیدگاه نهایی صدرالمتهلین هر گونه مرتبه‌مندی نظام هستی - از جمله مراتب بشرط لا، لا بشرط و بشرط شیء (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۳۱۰ و ۳۱۱) به معنای مرتبه‌مندی ظهورات هستی حق است؛ بنابراین حتی دوگانه‌هایی چون واجب و ممکن، واحد و کثیر، علت و معلول، رابط و مستقل، بالفعل و بالقوه، و ذهنی و خارجی نیز دوگانه‌هایی مجازی شمرده می‌شوند و بالعرض و به وساطت رابطه ظهور طبقه‌بندی شده‌اند.

ج) اعیان ثابتة

اعیان ثابتة از ایده‌های بدیع ابن عربی است که در حل مسائل متعددی چون علم پیشین الهی، تجلی و خلق کاربرد دارد. اگرچه می‌توان ایده‌هایی شبیه به اعیان ثابتة را در تاریخ اندیشه نشان داد - ایده‌هایی چون مثل افلاطونی، عقل اول فلوطینی، صور مرتسمه مشایی، و معدوم ثابت معتزلی - با این حال اعیان ثابتة به سبب ویژگی‌های خاص خود از آن‌ها متمایز است. اعیان ثابتة را می‌توان از طریق نسبتی که با عالم خلق، اسماء الهی و علم حق تعالی دارند تعریف کرد. (جامی، ۱۳۷۰، ص ۴۲) صدرالدین قونوی تصریح کرده است که اعیان ثابتة همان ماهیات‌اند:

«حقیقة كل موجود عبارة عن نسبة تعينه في علم ربه اذ لا و يسمي باصطلاح المحققين من

اهل الله عينا ثابتة، و باصطلاح غيرهم ماهية.» (قونوی، ۱۳۷۱، ص ۷۴)

حقیقت هر موجودی عبارت است از نسبت تعیین آن موجود در ازلی پروردگارش، که در اصطلاح محققین از اهل الله، عین ثابت نامیده می‌شود و در اصطلاح دیگران ماهیت خوانده می‌شود.

صدرالمتهلین شیرازی نیز در عبارات فراوانی به اینهمانی اعیان ثابتة با ماهیات حکم کرده است. او در عبارت مشهور خویش - در مسئله تخصص وجود در ابتدای جلد اول اسفار - آنگاه که خود را در گذشته از مدافعین سرسخت اصالت ماهیت معرفی می‌کند - ماهیات را همان اعیان ثابتة در عرف طایفه‌ای از اهل کشف و یقین می‌داند. (شیرازی، ۱۴۲۳، ص ۴۹) علاوه بر آن عبارت مشهور می‌توان از این عبارات او نیز یاد کرد:

«الف: الوجودات من جهة حقيقتها الوجودية متماثلة متفاوتة في الكمال و النقص و إنما اختلفت من جهة تعييناتها الكلية مسماه بالماهيات عند الحكماء و الأعيان الثابتة عند طائفة الصوفية.» (شیرازی، ۱۴۱۷، ص ۷۹)

وجودات از جهت حقیقت وجودی خویش متمائل هستند و در کمال و نقص با یکدیگر تفاوت دارند. منشأ اختلاف وجودات، تعینات کلی آنهاست که در نزد حکما ماهیت نامیده می‌شوند و در نزد طائفه‌ای از صوفیه، اعیان ثابت نام دارند.

«ب: فالوجودات حقایق متصلّة و الماهيات التي هي الأعيان الثابتة، ما سمّت رائجة الوجود ابدأ.» (شیرازی، ۱۳۸۷، ص ۲۰۸)

وجودات، حقیقت‌های اصیل هستند و ماهیات که همان اعیان ثابت‌اند، هرگز رایحه وجود را استشمام نکرده و نمی‌کنند.

فارغ از یگانگی اعیان ثابت با ماهیات در مقام تعریف، صدرالدین قونوی احکام فراوانی را برای اعیان ثابت برشمرده است که پاره‌ای از آنها عبارت‌اند از ۱) عین ثابت هر چیز حقیقت آن چیز است؛ (قونوی، ۱۳۷۱، ص ۷۴؛ همان، ۲۰۱۰، م، ص ۲۱) ۲) اعیان ثابت و صور اسماء الهی، مظهر عین ثابت احدی احمدی جمعی - که عرش صفات خوانده می‌شود - هستند؛ (قونوی، ۲۰۱۰، م، ص ۲۶) ۳) حق در ذات خویش اعیان ثابت را مشاهده می‌کند و آن مشاهده همان رؤیت خویش در مرتبه علم ذاتی است؛ (قونوی، ۲۰۱۰، ص ۲۸) ۴) اعیان ثابت که حقایق موجودات هستند مجعول نمی‌باشند؛ (قونوی، ۱۳۷۱، ص ۲۱) ۵) آنچه توسط عارف مشاهده می‌شود عین ثابت برخی از معلومات متعین در علم ازلی و ابدی حق تعالی است که در عالم مثال صورت پیدا می‌کند؛ (قونوی، بی تا، ص ۱۷۴) ۶) هر چیزی از حیث عین ثابت خویش احدیت دارد؛ (قونوی، ۱۳۸۱، ص ۳۶) ۷) کمال و نقص استعداد اعیان ثابت در قبول آثار تجلیات جمالی و جلالی موجب تقدیم و تأخیر اشیاء در مرتبه ثبوت می‌گردد. (قونوی، ۲۰۰۸، ص ۳۳۶)

د) تحلیل مفهومی «پرسش از مراتب نظام هستی» در اندیشه صدرالدین قونوی

پس از نشان دادن اینکه اعیان ثابت در نزد صدرالدین قونوی و صدرالمتألهین، به ماهیت تعریف شده‌اند، در دو مرحله ابتدایی و نهایی به تحلیل دیدگاه صدرالدین قونوی نسبت به

پرسش از مراتب نظام هستی می‌پردازیم. در تحلیل ابتدایی پس از یادآوری تصریح قانونی به اینکه حقیقت هر چیزی عین ثابت آن چیز است (قانونی، ۱۳۷۱، ص ۷۴) می‌توان با نشان دادن پاره‌ای از احکام اعیان ثابت که با احکام ماهیت مشترک‌اند صدرالدین قانونی را در زمره باورمندان به اصالت ماهیت در شمار آورد و مقصود او از مراتب نظام هستی - پس از مرتبه واحدیت در حضرت اول - را مراتب ماهیت و طبقات مقولات دانست. به‌عنوان مثال با توجه به بعضی از احکامی که در متون عرفانی ابن عربی و اتباع او برای اعیان ثابت به برشمرده شده می‌توان اصالت ماهوی بودن قانونی را نظریه‌ای موجه محسوب کرد؛ احکامی چون (۱) اعیان ثابت صورت‌های علمی اشیاء هستند؛ (قیصری، ۱۳۷۵، ص ۳۲۸) (۲) در اعیان ثابت تشکیک راه ندارد. (ابن عربی، ۱۹۹۴، ص ۴۸۴) در حکمت متعالیه صدرایی نیز می‌توان این احکام را برای ماهیت نشان داد. ماهیت نیز چیزی بیش از ظهور عقلی وجود نیست (طباطبایی، ۱۴۰۴، ص ۱۵) و در ماهیت تشکیک معقول نیست. البته اگرچه صدرالمتهلین در پاره‌ای از متون خویش بر حسب نظر ابتدایی به تشکیک در ماهیت حکم کرده است (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۴۲۷ و ۴۲۸؛ همان ۱۴۲۲، ص ۳۰۲) اما رأی نهایی او نفی تشکیک در ماهیت است؛ (شیرازی، ۱۴۲۳، صص ۳۷، ۱۹-۲۲، ۳۴۷ و ۳۵۲) بنابراین در این تحلیل ابتدایی آنگاه که قانونی از مراتب هستی پس از مرتبه واحدیت می‌گوید در حقیقت به طبقه‌بندی ماهیات می‌پردازد. در مرحله دوم اما می‌توان با تحلیلی عمیق‌تر به جایگاه اعیان ثابت در هستی‌شناسی قانونی پرداخت. او در مراتب نظام هستی به حضرات خمس باور دارد؛ حضرات خمس در اندیشه قانونی عبارت‌اند از:

۱. حضرت اول: که دو مرتبه دارد؛ «تعیین اول: احدیت» و «تعیین ثانی: واحدیت»؛
۲. حضرت دوم: مرتبه عالم ارواح؛ موجودات در این مرتبه بر دو قسم‌اند: کروبیان و روحانیان. هر کدام از کروبیان و روحانیان نیز بر دو قسم‌اند؛ (جامی، ۱۳۷۰، صص ۳۱ و ۴۱-۵۰)
۳. حضرت سوم: مرتبه عالم مثال؛ موجودات در این مرتبه نیز به دو قسم متصل و منفصل تقسیم می‌شوند؛
۴. حضرت چهارم: مرتبه عالم ماده؛

۵. حضرت پنجم: انسان کامل.

جایگاه اعیان ثابتة در این طبقه بندی، تعیین ثانی یعنی مقام واحدیت در حضرت اول است. تعیین ثانی موطن اسماء الهی است. اسماء الهی در تعیین ثانی - مقام واحدیت - برای خود مظاهری دارند که آن‌ها را اعیان ثابتة می‌گویند. اعیان ثابتة صور علمی اشیاء در علم حق هستند که نه مجعول‌اند و نه هرگز در خارج ظهور پیدا می‌کنند، بلکه این آثار و لوازم آن‌هاست که ظاهر می‌گردد؛ هر آنچه در خارج تحقق می‌یابد تابع عین ثابت خویش و صورت متعینی است که در حضرت علمیه در مقام واحدیت دارد. مجعول نبودن اعیان ثابتة مورد تصریح قونوی است. (قونوی، ۱۳۷۱، ص ۲۱) از منظر او جعل از حضرت دوم و در مرتبه عالم ارواح آغاز می‌شود. (فناری، ۱۳۶۲، صص ۷۲ و ۷۳) بر اساس این تحلیل حتی با اینکه صدرالدین قونوی - و صدرالمتألهین شیرازی - اعیان ثابتة را همان ماهیات می‌داند، اما مقصود او از ماهیت با آنچه در مبادی تصویری مسئله اصالت وجود و اعتباریت ماهیت تبیین شد متفاوت است. قونوی اعیان ثابتة را ماهیت به حمل شایع یعنی افراد «ما یقال فی جواب ما هو» نمی‌داند بلکه آنها را مظاهر اسماء الهی در مرتبه واحدیت می‌داند که اشیاء خارجی مظاهر آن‌ها محسوب می‌شوند. بنابراین آنگاه که قونوی از مراتب نظام هستی می‌گوید از مراتب ماهیات و طبقه بندی مقولات سخن نمی‌گوید؛ چرا که اساساً نمی‌توان پرسش از مراتب نظام هستی در اندیشه قونوی را در چارچوب مسئله اصالت وجود یا اصالت ماهیت صورت بندی کرد. با توجه به اینکه قونوی ذات حق را در مراتب و حضرات داخل نمی‌کند (خیمینی، ۱۳۷۵، ص ۱۶۳) و پس از تعیین اول و ثانی - یعنی مقام احدیت و واحدیت - در حضرت اول، تمام آنچه در حضرات چهارگانه یاد می‌کند - عالم ارواح، عالم مثال، عالم ماده و انسان کامل - مظاهر اعیان ثابتة‌اند می‌توان پرسش از مراتب نظام هستی در نزد قونوی را به پرسش از مراتب مظاهر اعیان ثابتة تفسیر کرد. البته از آنجا که قونوی اعیان ثابتة اشیاء را تابع عین ثابت احدی احمدی جمعی می‌داند (قونوی، ۲۰۱۰، ص ۲۶) می‌توان در عبارتی دقیق‌تر پرسش از مراتب نظام هستی در نزد قونوی را در قالب پرسش از مراتب مظاهر عین ثابت انسان کامل صورت بندی کرد.

نتیجه

آنگاه که از مراتب نظام هستی می‌پرسیم دقیقاً از چه چیزی می‌پرسیم؟ پاسخ به این پرسش بر پاسخ به پرسش از مراتب نظام هستی تقدم معرفتی دارد. تفاوت صدرالدین قونوی و صدرالمتألهین شیرازی در تحلیل مفهومی پرسش از مراتب نظام هستی را باید در آراء هستی‌شناسانه آنها جست‌وجو کرد. صدرالمتألهین شیرازی بر اساس اندیشه اصالت وجود و اعتباریت ماهیت آنگاه که از دوگانه‌هایی چون دوگانه علت و معلول، رابط و مستقل، واحد و کثیر، ذهنی و خارجی سخن می‌گوید از مراتب آن وجودی که اصیل است سخن می‌گوید و به طبقه‌بندی آنچه به‌عنوان موجود بالذات، ملاً خارج را پر کرده می‌پردازد؛ اما آنگاه که او به مراتبی چون عالم عقل، عالم مثال، عالم ماده و نفس می‌پردازد از مراتب ماهیت سخن می‌گوید و به طبقه‌بندی ماهیت به حمل شایع یعنی افراد «ما يقال فی جواب ما هو» به‌عنوان آنچه بالعرض و المجاز موجود است می‌پردازد؛ همچنین صدرالدین قونوی آنگاه که از تعیین اول و ثانی - مقام احدیت و واحدیت - در حضرت اول سخن می‌گوید از مراتب ظهور حق سخن می‌گوید، اما آنگاه که از چهار حضرت دیگر - عالم ارواح، عالم مثال، عالم ماده و انسان کامل - سخن می‌گوید از مراتب ظهور اعیان ثابته می‌گوید. البته با توجه اینکه در اندیشه قونوی اعیان ثابته حضرات سه‌گانه ارواح، مثال و ماده در حقیقت تابع عین ثابت انسان کامل به‌شمار می‌آیند می‌توان پرسش از مراتب نظام هستی در نزد او را در قالب پرسش از مظاهر عین ثابت احدی احمدی جمعی، صورت‌بندی کرد.

منابع و مأخذ

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۴۰۴ ق). *الشفاه (الهیات)*، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
۲. ابن عربی، محی الدین (۱۹۹۴ م). *الفتوحات المکیة*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳. جامی، عبد الرحمن (۱۳۷۰). *نقد النصوص فی شرح نقش الفصوص*، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.
۴. خمینی، روح الله (۱۳۷۵). [حواشی بر مقدمه فیضری] *شرح فصوص الحکم*، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
۵. ربیعی، صباح (۱۳۸۴). *الانسان و العقیده*، قم، باقیات.
۶. سبزواری، هادی بن مهدی (۱۴۲۲). *شرح المنظومه*، قم، ناب.
۷. سهروردی، شهاب الدین یحیی (۱۳۸۰)، *مجموعه مصنفات شیخ اشراق*، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۸. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۳). *المشاعر*، تهران، طهوری.
۹. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۳). *مفاتیح الغیب*، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۱۰. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۷). *سه رساله فلسفی*، قم، دفتر تبلیغات اسلام.
۱۱. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۱ق). *شرح اصول الکافی*، تهران، مکتبه المحمودی.
۱۲. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۱۷ق)، *الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه*، بیروت، مؤسسه تاریخ العربی.
۱۳. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۲۲ق)، *شرح الهدایة الاثیریة*، بیروت، مؤسسه تاریخ العربی.
۱۴. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۲۳ق). *الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعه*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۵. شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۲۸). *شرح و تعلیق صدر المتألهین بر الهیات شفا*، بیروت، مؤسسه تاریخ العربی.
۱۶. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۸۷). *اصول فلسفه رئالیسم*، قم، بوستان کتاب.
۱۷. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۰۴ ق). *نهایة الحکمة*، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
۱۸. طباطبایی، سید محمد حسین ۱۴۲۰ق، *بداية الحکمة*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۱۹. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۸۶). *نهایة الحکمة، با تصحیح و تعلیق غلامرضا فیاضی*، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۲۰. عبودیت، عبدالرسول (۱۳۸۵). *درآمدی به نظام حکمت صدرایی*، قم، سمت.
۲۱. فناری، محمد بن حمزه (۱۳۶۲)، *مصباح الانس*، تهران، انتشارات مولی.
۲۲. فیاضی، غلامرضا (۱۳۹۰). *هستی و چیستی در مکتب صدرایی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۳. قونوی، صدرالدین (۱۳۷۱). *النصوص*، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۲۴. قونوی، صدرالدین، (۱۳۸۱). *اعجاز البیان فی تفسیر ام القرآن*، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۲۵. قونوی، صدرالدین (۲۰۰۸ م)، *شرح الاسماء الحسنی*، بیروت، دار و مکتبه الهلال.
۲۶. قونوی، صدرالدین (۲۰۱۰ م)، *مفتاح الغیب*، بیروت، دار الکتب العلمیة.
۲۷. قونوی، صدرالدین (بی تا). *فکوک*.
۲۸. قیصری، محمود (۱۳۷۵). *شرح فصوص الحکم*، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
۲۹. میرداماد، محمد باقر (۱۳۸۱). *مصنفات میرداماد*، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

References

1. Ibn Sina, Hussein bin Abdullah (1404). AH, *Al-Shafa* (Theology), Qom, Ayatollah Murashi Najafi Library.
2. bn Arabi, Mohiuddin (1994) AD, *al-Futuhat al-Makiya*. Beirut: The Revival of Arab Heritage.
3. Jami, Abdul Rahman. 1370, *Naqd al-Nusus in the description of Naqsh al-Fusus*. Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Islamic Guidance.
4. Khomeini, Ruhollah. 1375, [Notes on Qaysari's introduction] *Commentary on Fuss al-Hakm*. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
5. Rabiei, Sabah. 2014, *Man and Faith*. Qom: Remains.
6. Suhrawardi, Shahabuddin Yahya. 1380, *collection of works of Sheikh Ashraq*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
7. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1363, *Al-Mashir*. Tehran: Tahori.
8. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1363, *Mofatih al-Ghaib*. Tehran, Institute of Cultural Studies and Research.
9. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 2017, *three philosophical treatises*. Qom; Islamic Propaganda Office.
10. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1391 AH, *Description of Usul al-Kafi*. Tehran: Mahmoudi School.
11. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1417 AH, *al-Shawahid al-Rabbiyyah fi al-*

- Manahij al-Attawiyah. Beirut: Al-Tarikh Al-Arabi Foundation.
12. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1422 A.H., the description of al-Hudaiya al-Athiriyyah. Beirut: Al-Tarikh Al-Arabi Foundation.
 13. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1423 A.H., Al-Hikma al-Mu'tali'a in al-Asfar al-Aqli al-Araba. Beirut: The Revival of Arab Heritage.
 14. Shirazi, Muhammad bin Ibrahim. 1428, Sadr al-Mutalahin's commentary on the theology of healing. Beirut: Al-Tarikh Al-Arabi Foundation.
 15. Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein. 2017, the principles of the philosophy of realism. Qom: Bostan Kitab.
 16. Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein. 1404 AH, the end of wisdom. Qom: Al-Nashar al-Islami Publishing House.
 17. Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein. 1420 AH, the beginning of wisdom. Qom: Al-Nashar al-Islami Publishing House.
 18. Tabatabayi, Seyyed Mohammad Hossein. 2016, the end of wisdom with the correction and suspension of Gholamreza Fayazi. Qom: Publishing Center of Imam Khomeini Educational and Research Institute.
 19. Obudit, Abdul Rasul. 1385, an income to Hekmat Sadraei regime. Qom: Side.
 20. Fanari, Muhammad bin Hamzah. 1362, Misbah Elans. Tehran: Molly Publications.
 21. Fayazi, Gholamreza, 1390, Being and what is in the Sadrai school. Qom: University and District Research Institute.
 22. Qonavi, Sadruddin. 1371, Al-Nusus. Tehran: Academic Publishing Center.
 23. Qonavi, Sadruddin. 1381, Ijaz al-Bayan fi Tafsir Umm al-Qur'an. Qom: Publications of the Islamic Propaganda Office.
 24. Qonavi, Sadruddin. 2008 AD, Description of Al-Asma al-Hasani. Beirut: Dar and al-Hilal School.
 25. Qonavi, Sadruddin. 2010, Miftah Al Ghaib. Beirut: Dar al-Katb al-Alamiya.
 26. Qonavi, Sadruddin. Bi ta, fukuk.
 27. Kayseri; Mahmood. 1375, the description of Fuss al-Hakm. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
 28. Mirdamad, Mohammad Baqer. 1381, Mirdamad's works. Tehran: Association of Cultural Artifacts and Honors.